

O HEGLOVI ENCIKLOPEDIJI

HEGLOVA *Enciklopedija filozofskih znanosti*, ki je »za rabo za predavanja« izšla v treh precej različnih izdajah, je imela zelo razgibano zgodovino. Pot njenega nastajanja je bila povezana z razvojem Heglovega filozofskega sistema in obenem s potrebami po objavi priročnika za predavanja. Kot bomo videli, se ta zgodovina ni končala niti s tretjo izdajo.

Prve namige v zvezi s pripravo celovitega prikaza sistema lahko zasledimo že v jenskem času. V napovedi predavanj za poletni semester 1803 Hegel zapiše, da bo predaval *philosophiae universae delinationem*, »očrt celotne filozofije na podlagi kompendija, ki naj bi izšel to poletje (v Tübingenu, Cotta)«. ¹ V naslednjih semestrih je Hegel redno najavljal predavanja iz celotnega obsega filozofije, ki so običajno vsebovala »spekulativno filozofijo (logiko in metafiziko), filozofijo narave in filozofijo duha«, ² vendar nekaj časa ni več omenjal bližnje objave priročnika za študente. Šele v najavah predavanj iz »celotne znanosti filozofije« za poletni semester 1805 ponovno napove knjigo, ki naj bi izšla »poleti«, in za poletni semester 1806 v zvezi s »spekulativno filozofijo ali logiko« določneje govori o knjigi »Sistem znanosti«, ki naj bi bila objavljena »v kratkem«. ³

---

¹ G. W. F. Hegel, *Briefe*, IV, Felix Meiner, Hamburg 1952, str. 81.

² *Ibid.*; poimenovanje predavanj je sicer nihalo: *philosophiae speculativae systema* (1803/04); *philosophiae systema universum* (1804); *tota philosophiae scientia* (1804/05).

³ G. W. F. Hegel, *Briefe*, IV, op. cit., str. 82.

Po vrsti zapletov leta 1807 končno izide delo z naslovom *Fenomenologija duha*. Čeprav ta knjiga močno odstopa od tistega, kar bi pričakovali glede na prejšnje najave, je treba upoštevati, da je *Fenomenologija* vendarle izšla kot prvi del »Sistema znanosti« in da se s tem še vedno uvršča v Heglov začetni načrt. Še več, ko leta 1812 Hegel objavi prvo knjigo *Znanost logike*, jo še naprej obravnava kot nadaljevanje tega projekta.

Kar zadeva zunanje razmerje, pa je bilo načrtovano, da bi prvemu delu *Sistema znanosti*, ki vsebuje Fenomenologijo, sledil drugi del, ki naj bi vseboval logiko in obe realni znanosti filozofije, filozofijo narave in filozofijo duha, in bi zaključil sistem znanosti. Toda nujna obsežnost, ki jo je zase terjala logika, me je spodbudila k temu, da sem jo dal objaviti posebej; v razširjenem načrtu tvori torej prvo nadaljevanje k Fenomenologiji duha. Pozneje mu bo sledila obdelava obeh omenjenih realnih znanosti filozofije.⁴

Na podlagi tega lahko sklepamo, da je Hegel še leta 1812 načrtoval ločeno knjižno obdelavo filozofije narave in filozofije duha, s čimer bi zaokrožil prikaz *Sistema znanosti*, ki ga je začel v Jeni. Pravzaprav šele objava *Enciklopedije filozofskih znanosti* leta 1817 tvori pravo zarezo na tej poti in s tem verjetno označuje opustitev prvotnega projekta. Tako je vsaj razumeti opombo, ki jo je v novi izdaji leta 1831 Hegel dodal k zgoraj citiranemu odlomku.

Druga izdaja [*Fenomenologije duha*], ki bo izšla ob naslednji Veliki noči, ne bo več nosila tega naslova [*Sistem znanosti*]. – Namesto v nadaljevanju omenjene namere glede drugega dela, ki naj bi vseboval vse ostale filozofske znanosti, sem odtlej, lansko leto v tretji izdaji, objavil Enciklopedijo filozofskih znanosti.

Na spremembo načrta je gotovo vplivalo dejstvo, da je po desetletnem premoru (v glavnem ga je prebil kot rektor humanistične gimnazije v Nürnbergu) Hegel spet pridobil mesto na univerzi in se je zato ponovno pojavila potreba po priročniku za

---

⁴ G. W. F. Hegel, *Znanost logike*, I, Društvo za teoretsko psihoanalizo, Ljubljana 2001, str. 17.

predavanja. Ne *Fenomenologija duha* ne *Znanost logike* po svoji zasnovi temu nista ustrezala, saj je univerzitetni učbenik praviloma zahteval koncizno obravnavo snovi in razdelitev v paragrafe. In čeprav je Hegel že v Jeni včasih omenjal izraz »enciklopedija«, je za končno podobo tega dela pomembnejša njegova učiteljska dejavnost na gimnaziji.⁵ Navodila *Občega normativa ureditve javnih izobraževalnih ustanov v kraljevini*, ki jih je leta 1808 pripravil Heglov prijatelj Niethammer, so za področje filozofije namreč določala, da je bistvena naloga gimnazijskega pouka »uvajati šolarje v *spekulativno* mišljenje«, kar naj bi jih usposobilo za sistematičen študij filozofije na univerzi; za višje razrede gimnazije pa so posebej navajala, da bodo »predmeti spekulativnega mišljenja, ki so bili prej obravnavani posamič, strnjeni v *filozofski enciklopediji*«. ⁶ V skladu s temi navodili je Hegel, ki je bil v Nürnbergu pristojen tudi za predmetno področje filozofije, že od samega začetka redno poučeval »filozofsko enciklopedijo«. V prvem letu 1808/09 jo je opredelil kot »znanost o nujnem, po pojmu določenem sovisju znanosti in o njihovem filozofskem nastanku in njihovih temeljnih pojmih in načelih«. ⁷ Kot kažejo številni osnutki iz tistega obdobja, je bilo poučevanje filozofske enciklopedije na nürnberški gimnaziji za Hegla nekakšen laboratorij, v katerem je postopoma razvijal in dopolnjeval prikaz svojega filozofskega sistema v vsem njegovem obsegu. Ko je nastopil profesuro na univerzi v Heidelbergu, je zato v pismu Daubu 20. avgusta 1816 že lahko omenjal predavanja iz »enciklopedije filozofskih znanosti«⁸ in navezal stike s heidelberškim založnikom Oßwaldom glede izdaje ustreznega priročnika. Iz

---

⁵ Že v najavi predavanj za leto 1803 je bila »enciklopedija filozofije« uporabljena kot prevod za »delinatio philosophiae universae«. Za genezo pojma enciklopedije v navezavi na Heglovo nürnberško dejavnost gl. L. Bignami, »Il concetto di 'enciclopedia'«, v: F. Biasutti idr., *Filosofia e scienze filosofiche nell' »Enciclopedia« hegeliana del 1817*, Verifiche, Trento 1995.

⁶ F. I. Niethammer, *Philanthroinismus – Humanismus. Texte zur Schulreform*, Weinheim 1968, str. 7 isl.

⁷ GW 10, str. 61. V nadaljevanju dodaja: »Celota znanosti se deli v tri dele: 1) logiko, 2) znanost narave, 3) znanost duha.«

⁸ G. W. F. Hegel, *Briefe*, II, str. 114.

pisma Paulusu 13. oktobra 1816 izhaja, da se je že dogovoril za honorar. Domnevati je mogoče, da se je priprave čistopisa lotil že pred preselitvijo v Heidelberg, saj se v napovedi predavanj za poletni semester 1817 že sklicuje na izid knjige. Kot običajno pa sta se priprava in tisk zavlekla. Predgovor je datiran z majem 1817. *Enciklopedija filozofskih znanosti v očrtu*, s podnaslovom *Za rabo za njegova predavanja*, je končno izšla junija 1817 pri univerzitetni založbi Augusta Oßwalda.

Hegel je nato tako v Heidelbergu kot v Berlinu, kamor je bil poklican leta 1818, tako rekoč vsako leto uporabljal *Enciklopedijo* kot podlago za svoja predavanja. Kot poudarja v predgovoru, že sam naslov »deloma nakazuje celovitost obsega, deloma namero, da je posamezno prihranjeno za ustno podajanje«. Samo predavanje je potekalo na način, da je profesor sam ali pa kak študent prebral besedilo posameznega paragrafa, temu pa so potem sledili ustni dodatki, ki so bili načeloma namenjeni pojasnitvi, a so se pogosto razširili v samostojna izvajanja. V tem smislu je bil priročnik za predavanja delo, katerega končni učinek je bil podvržen nenehni preobrazbi. V vsakem primeru je Hegel kmalu začel govoriti o potrebi po predelavi prvega prikaza. V pismu Dubocu 30. julija 1822 beremo:

Za svojo držo sem si vzel to, da delam za dvig filozofije k znanosti, in moja dosedanja, deloma gotovo nepopolna in deloma nedovršena dela so bila namenjena edino temu. Nekakšen pregled sem skušal podati v svoji Enciklopediji, ki pa je zelo potrebna predelave.⁹

Ker je bila prva izdaja jeseni 1825 končno razprodana, je Hegel, kot poroča v pismu van Ghertu 8. februarja 1826, »to zimo začel ali bi bil vsaj moral začeti delati na novi izdaji Enciklopedije«. ¹⁰ Priložnost je hotel izkoristiti za temeljito predelavo, pri čemer se je lahko oprl na izkušnje in gradivo, ki se je nabralo skozi skoraj desetletje rednih predavanj, zlasti s področja filozofije narave in filozofije subjektivnega in absolutnega duha.

---

⁹ G. W. F. Hegel, *Briefe*, II, str. 329.

¹⁰ G. W. F. Hegel, *Briefe*, III, str. 91.

Delo se je seveda še enkrat zavleklo. Znano je, da je Hegel uvod in logiko oddal avgusta 1826, medtem ko v pismu Cousinu 1. julija 1827 poroča, da »ga je delo na drugi izdaji Enciklopedije zaposlovalo vso zimo«. ¹¹ Ker je bila tudi nova izdaja tiskana pri istem založniku v Heidelbergu, je Hegel korekture zaupal prijatelju Daubu in mu pri tem pustil dokaj svobodne roke. Vendar z njegovimi uslugami očitno ni bil povsem zadovoljen, saj je pri naslednji izdaji izrecno vztrajal, da mora biti tisk opravljen v Berlinu – kar daje poleg tega slutiti, da je rokopis verjetno vseboval precej popravkov. Konec maja 1827 je bil končno oddan še predgovor in druga izdaja *Enciklopedije filozofskih znanosti* je končno izšla enkrat julija 1827 v 1000 izvodih.

Že samo dejstvo, da je knjiga s 304 strani prve izdaje narasla na 578 strani (in da je tudi število paragrafov s 477 poskočilo na 574), kaže, da druga izdaja *Enciklopedije* v marsikaterem pogledu pomeni novo delo. Čeprav je osnovna trojna razdelitev ostala, so razlike na vseh ravneh tako velike, da bi bila potrebna obsežna razprava, da bi jih lahko ustrezno popisali ter ocenili njihov pomen. Poleg nekaterih sprememb v notranji razdelitvi snovi (na primer, prvi razdelek »Filozofije narave« zdaj namesto »Matematika« nosi naslov »Mehanika«, kakor se je prej imenoval prvi del »Fizike anorganskega«) so za predelave v splošnem značilne podrobnejša razčlenitev snovi, številnejše in daljše opombe k paragrafom, ki lahko vključujejo obravnavo najnovejše znanstvene literature, ter skrbnejša izpeljava prehodov. Med strukturnimi spremembami je treba najprej opozoriti, da je v drugi izdaji dodan nov uvod pod naslovom »Predpogojem«, ki vključuje tkim. tri pozicije misli do dejanskosti. Hegel je temu razdelku očitno posvetil posebno pozornost, saj ga je večkrat predelal oziroma skrajšal, vendar je še vedno menil, da se je »preveč razširil«. Nov je tudi obsežen predgovor k drugi izdaji, ki posebej obravnava odnos med religijo in filozofijo in vključuje nenavadno ostro polemiko s teologom pietistične usmeritve F. A. Tholuckom. Vendar v tej polemiki ne gre toliko

---

¹¹ G. W. F. Hegel, *Briefe*, III, str. 169.

za Tholucka samega, temveč se Hegel na ta način odziva na tedaj aktualno diskusijo o panteizmu, v kateri je bil tudi sam deležen očitka ateizma.¹² Nov je nazadnje zaključni citat iz Aristotelove *Metafizike*. V pismu Daubu 18. junija 1826 povzame predelavo (verjetno zlasti logike) takole:

Ostalo sem pač skušal podati določneje in jasneje, kolikor je to mogoče; glavna slabost pa se ni spremenila, da vsebina ne ustreza več naslovu Enciklopedija, da bi bile podrobnosti bolj omejene in bi bila nasprotno celota bolj pregledna. Toda za moja predavanja o posameznih delih so po drugi strani izčrpnejše podrobnosti tudi primerne.¹³

Knjiga je bila očitno prodajna uspešnica in je bila že sredi leta 1829 razprodana. To je sprožilo potrebo po novi izdaji. Ker je vmes založbo Oßwald prevzela založba Winter, se je Hegel septembra 1829 začel dogovarjati z njo o pripravi nove izdaje, ki naj bi bila tokrat tiskana v Berlinu. Priprava je spet zamujala in tretja izdaja Enciklopedije je izšla 18. oktobra 1830, še enkrat v 1000 izvodih.

Spremembe v tretji izdaji se sicer ne morejo primerjati s tistimi, ki so se zgodile z drugo izdajo (število paragrafov se je povečalo s 574 na 577), a so vendarle številne. Kritični aparat npr. navaja kar 5953 modifikacij. Te se večinoma nanašajo na manjše popravke v rabi besed, v tehnični terminologiji (Antropologija tako ne govori več o »sanjajoči«, temveč o »čuteči« duši) in v posameznih formulacijah, kar sicer že samo po sebi kaže, da se je Hegel dela lotil skrbno. Vendar so nekatere spremembe tudi vsebinske in strukturne. Poleg novega predgovora je Hegel npr. v logiki razširil izpeljavo o razliki in zoperstavitvi v opombi k § 119; v filozofiji narave je razširil obravnavo galvanizma v

---

¹² V pismu marca 1828 glede tega pravi: »Da sem v drugi izdaji svoje Enciklopedije posebej upošteval Tholucka, je bilo v celoti vzeto naključno in toliko pogojeno z njegovim tukajšnjim slovesom, kolikor mi je prišel v roke prej on kot kak drug predstavnik blebetanja o panteizmu.« (*Briefe*, III, str. 225.)

¹³ G. W. F. Hegel, *Briefe*, III, str. 126.

§ 330; v filozofiji duha je dopolnil obravnavo jezika v § 459 in pri prehodu iz subjektivnega v objektivnega duha dodal nova paragrafa 481 in 482. Prav tako je obsežno opombo o razmerju med religijo in državo, ki jo je v drugi izdaji dodal k § 563 na prehodu od umetnosti k religiji, zdaj v predelani obliki pripel k § 552 na prehodu iz objektivnega v subjektivnega duha, s čimer so se obenem spremenili okvirni pogoji in posledično tudi poudarki obravnave tega vprašanja. Ker je bila pač zadnja, je tretja izdaja *Enciklopedije* skoraj v celoti izbrisala zavest, da sta bili prvi dve morda pomembno različni.

Zgodovina knjige pa se s tem še ni končala. *Enciklopedija filozofskih znanosti* je bila vseskozi zasnovana »za uporabo za predavanje«, še več, Hegel sam je v predgovoru k drugi izdaji izrecno poudaril, da gre za »berilo, ki mora potrebna pojasnila prejeti šele z ustnim podajanjem«. V Združenju prijateljev preminulega, ki je po Heglovi smrti pripravljalo izdajo njegovih zbranih del, je na podlagi tega prevladala ocena, da je *Enciklopedija* brez ustnih izvajanj bistveno okrnjeno delo, ki ne ustreza Heglovemu namenu. Zato so se odločili, da izvorno besedilo izdajo skupaj s tkim. *Zusätze*, v katerih je povzeto gradivo, ki izvira iz predavanj, torej zlasti iz zapiskov Heglovih študentov. Že ta odločitev je spremenila temeljni značaj dela, saj je *Enciklopedija* s tem postala mešanica dveh zelo neenakih virov, od katerih eden ni bil avtoriziran od Hegla. Dodatna težava pa izvira iz dejstva, da so uredniki uporabljali heterogen material iz različnih obdobj in so z njim ravnali precej svobodno in predvsem nepregledno. Von Henning, ki je uredil prvi del, logiko, se je opiral predvsem na zapiske iz 1818/19, ti so sledili prvi izdaji, ter iz 1827, ki so sledili drugi izdaji. Michelet, ki je uredil dodatke iz filozofije narave, je imel na razpolago obilo gradiva iz tako rekoč celotnega Heglovega predavateljskega obdobja, vključno s Heglovimi lastnimi pripravami. O svojem delu poroča:

Tako sem dal prednost zdaj enemu zdaj drugemu predavanju; drugače pa sem, če je šlo brez ponavljanja, povzema iz več predavanj hkrati. Naloga izdajatelja je bila v tem pogledu predvsem

v umetnosti vstavljanja drug v drugega, in sicer ne le večjih delov različnih predavanj, temveč tudi, kjer je bilo potrebno, posameznih stavkov.¹⁴

Michelet je za potrebe Dodatkov k *Enciklopediji* posegal celo po gradivu iz Jene, ki je potemtakem nastalo četrto stoletja pred tretjo izdajo, in kot je razvidno iz njegovega poročila, je celo v enem in istem stavku dopuščal mešanje predavanj iz različnih obdobj. Nekaj podobnega velja za razdelek o filozofiji duha, ki ga je uredil Boumann. Njegovi dodatki veljajo za stilistično najbolj dovršene. Vendar je to prej posledica dejstva, da je Boumann v svojih posegih šel še dlje od svojih predhodnikov in je brez posebnih zadržkov »izboljševal« zapisane formulacije.

Enciklopedija, ki je skupaj z »Dodatki« kot zvezek VI, VII.1 in VII.2 v letih od 1840 do 1845 izšla v okviru izdaje Združenja prijateljev preminulega, se je na ta način preoblikovala v nenadzorovano lepljenko, ki bi jo težko pripisali Heglu. Kljub navedenim pomislekom pa je ta naknadna predelava postala podlaga za večino poznejših izdaj, vključno z izdajo *Enciklopedije* v okviru vplivne *Theoriewerkausgabe* (TWA), ki sta jo za založbo Suhrkamp še leta 1970 pripravila E. Moldenhauer in K. M. Michel. In tako se je zgodilo, pripominja Jaeschke, da »se to po svojem značaju popolnoma spremenjeno delo heglavske šole vse do danes v splošnem sprejema kot Heglovo delo«. ¹⁵ Stanje se je začelo bistveno spreminjati šele v zadnjih desetletjih s postopnim izhajanjem *Gesammelte Werke*. V njej so bile kot zvezki 13, 19 in 20 leta 2000, 1989 in 1992 ločeno objavljene vse tri izdaje, skupaj z obsežnim kritičnim aparatom, ki med drugim opozarja na spremembe med posameznimi izdajami. Obenem pa so v drugem razdelku *Gesammelte Werke* kot zvezek 23 in naprej začele izhajati kritične izdaje vseh predavanj, ki jih je Hegel imel v svoji univerzitetni karieri. Ta izdaja, v kateri so ustrezno označena celo odstopanja med posameznimi

---

¹⁴ Navedeno po uredniškem poročilu v TWA 10, str. 427.

¹⁵ W. Jaeschke, *Hegel Handuch. Leben–Werk–Schule*, Metzler, Stuttgart 2010, str. 261.

zapiski istih predavanj, je uveljavila povsem drugačne uredniške standarde in je danes brez dvoma referenčna izdaja za resno preučevanje Hegla.